
Bartın Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi
ISSN: 2148-3507
e-ISSN: 2619-3507
Sayı: 14
Güz 2020
BARTIN – TÜRKİYE

Bartın University
Journal of Islamic Sciences Faculty
ISSN: 2148-3507
e-ISSN: 2619-3507
Number: 14
Autumn 2020
BARTIN – TURKEY

(ر ج م) : R C M VE (ت ر ج م) : T R C M KELİMELERİ ÜZERİNDEN BİR
SÖZLÜK ARAŞTIRMASI

THE PRACTICE OF DICTIONARY ABOUT THE WORDS OF (ر ج م) : R C M AND (ت ر ج م) :
T R C M

Ramazan EGE

Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Uşak/Türkiye
Prof. Dr., Usak University, Faculty of Islamic Sciences, Usak / Turkey

ramazan.ege@usak.edu.tr

orcid.org/0000-0002-5749-510X

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 30 Eylül /September 2020

Kabul Tarihi/Accepted: 21 Aralık/December 2020

Yayın Tarihi/Published: Aralık/December 2020

Atıf/Cite as: Ege, Ramazan. “(ر ج م) : r c m ve (ت ر ج م) : t r c m Kelimeleri Üzerinden Bir Sözlük Araştırması”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 14 (Aralık 2020), 260-280.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

ÖZ

(التَرْجُومَة) “Tercüme” kelimesi, hadisi şerifler dâhil Arapça edebî eserlerde yer almasına karşılık Kur’ânı Kerim’de mevcut değildir. Kelimenin Arapça menşeli olup olmadığı üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır. Arapça menşeli olduğunu savunanların bir kısmı kelimenin (ت ر ج م) “re ce me” kökünden geldiğini baştaki (ت) “te” harfinin zâid olduğunu belirtirler. (ت ر ج م) “re ce me” nin iki temel anlamından biri (الرَّمِي) “er-remyu” atmak, diğeri de (الْحَجَر) “el-hacer” taş, anlamıdır. Kaynaklarda (ت ر ج م) “re ce me” maddesi altında sıralanan diğ er anlamların ise bu iki temel anlamdan istiâre yoluyla türetildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Tercüme’deki özel anlamın da istiâre yoluyla üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Diğ er görüş sahipleri ise, kelimeyi (ت ر ج م) “re ce me” maddesi altında değil (ت ر ج م) “t r c m ” başlığıyla ayrı bir madde halinde incelemektedirler. Arapça olmadığını savunanlar ise, Latince vb. dillerden getirdikleri örneklerle kelimenin temelinin bu diller olabileceğini; Arapça kaynaklı olamayacağını ileri sürerler. Bu makalede, kelimenin Arapça kaynaklı olduğu görüşünden hareketle (التَرْجُومَة) *tercüme* kelimesindeki anlamla (ت ر ج م) r c m’nin anlamları arasındaki bağlantı ele alınarak bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Tercüme, Tercüman, Recm, Nakl.

ABSTRACT

The word (التَرْجُومَة) al-Tarjuma exists in Arabic literary works, including the hadisth sheriffs; but does not exist in the Holy Qur’an. There are differant opinions on this word whether it was of Arabic origin or not. Some of those who claim to be of Arabic origin state that the word comes from the root of (ت ر ج م) “r j m” and the letter (ت) “te” is additional. One of the two main meanings of (ت ر ج م) “r j m” is (الرَّمِي) “er-remyu”, to throw and the other meaning of it is (الْحَجَر) “al-hager”; stone. It is stated in the sources that the other meanings listed under the item (ت ر ج م) “r j m” are derived from these two basic meanings through a metaphor. Therefore, it is understood that the special meaning in (التَرْجُومَة) al-Tarjuma was produced by metaphor. Other viewers, on the other hand, examine the word (التَرْجُومَة) al-Tarjuma under the article as a separate item with the title (ت ر ج م) : t r j m; not under the (ت ر ج م) “r j m”. Those who argue that this was not Arabic, brought from European languages like Latin ets. with the examples may be the basis of these origins. They argue that it cannot originate from Arabic. In this article, based on the opinion that the word was in Arabic, the relationship between the meaning of the (التَرْجُومَة) al-Tarjuma word and the meanings of (ت ر ج م) “r j m” will be investigate and tried to reach a conclusion.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, al-Tarjuma, al-Tarjuman, al-Rajm, al-Nakl.

GİRİŞ

İnsan, biyolojik açıdan, farklı dillerle konuşma ayrıcalığına sahip olan tek varlıktır. Kur’ân-ı Kerim’de, “*Semâların ve arzın yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması da O’nun delillerindendir. Bilen kimseler için bunda kesinlikle ibretler vardır*” buyrulur.¹ Savory, “insanlar içinde birtakım bireylerin diğer birtakım bireylerin söz ve meramlarını anlayamadıklarını” ifade eder.² Bu sebeple farklı dilleri konuşma ayrıcalığına sahip olan insanların, birbirlerini anlamaları için tercüme faaliyetinin mevcut bulunması zorunludur. Dolayısıyla tercüme işinin, insanın yaratılışı kadar kadim olduğu söylenebilir.

1. Konuyla İlgili Terimler

1. 1. Tercüman

Bu kelime, tercüme işini yapan kimse için kullanılmaktadır. Tercüme ile ilgili çalışmalar incelendiğinde bunların genelini “Tercüman” kelimesi üzerinden yapıldığı görülmektedir. Meselâ M. Tayyip Okiç’in hazırladığı makalenin adı “Hadiste Tercüman”dır.³ Cengiz Orhonlu’nun İslam Ansiklopedisi için hazırladığı maddenin adı da “Tercüman”dır.⁴ İbn ‘Abbas ashop devrinden itibaren, Hıbrü’l-ümme ve Tercümânu’l-Kur’an, unvanlarıyla anılagelmiştir.⁵ Câhiz, Tercüman’ın niteliklerinden bahsederken onun, kendi dilinin ve tercümesini yapacağı dilin inceliklerini iyi bilmesi gerektiğini vurgularken de aynı şekilde tercüman kelimesini kullanır.⁶

1. 2. Tercüme

Tercümeyi, Savory’nin ifadesiyle, “insanlar arasına dil farkının çekmiş olduğu seddin kaldırılması” şeklinde ifade etmek mümkündür.⁷ Türkçede çeviri kelimesi ile ifade edilen tercümenin birçok tanımının yapılabileceği ifade edilmektedir.⁸ Söz konusu tanımların, basit

¹ er-Rum 30/22.

² Theodore Savory, *Tercüme Sanatı*, çev. Hâmit Dereli (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1994), 7.

³ M. Tayyip Okiç, “Hadiste Tercüman”, *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1 (Nisan 1966): 27-52.

⁴ Cengiz Orhonlu, “Tercüman”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 12/1, 175-181.

⁵ Muhammed b. Abdullah Ebû Bekr İbnu’l-‘Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’an*, thk. Muhammed Abdulkadir ‘Atâ (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1424-2003), 1/441; İsmail Lutfi Çakan - Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/76-79.

⁶ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Hayevân*, thk. ‘Abdusselam Muhammed Hârûn (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1384/1965), 1/75-76.

⁷ Savory, *Tercüme Sanatı*, 24.

⁸ Şükrü Haluk Akalın vd. *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), “tercüme”, 2329. Konu ile ilgili olarak bk. Mehmet Bölükbaşı, “Eski Arap Dünyasının Önemli Tercümanları ve Tercümanlık Faaliyetleri”, *Turkish Studies-Social Sciences*, 15(6) (27 October/Ekim 2020), 2870.

ayrıntılar dışında hemen hemen aynı olduğu söylenebilir. Bunlara bazı örnekler verelim. Mevcut Arapça sözlükler içinde ilk tercüme tanımının el-Cevherî'ye (ö. 393/1003) ait olduğu anlaşılmaktadır. O, tercüme ile ilgili olarak:

“Bir sözü başka bir lisanda açıklayan kimse için (قد تَرْجَمَ كَلَامَهُ) denir, (التَّرْجُمَان) ifadesi buradan gelir, cemisi de (التَّرْجِم) şeklindedir”, der.⁹ Buna göre, kelimenin mastarı olan (التَّرْجِمَة) terceme “bir sözü başka bir lisanda açıklamak” diye tanımlanabilir. İbn Sîde (ö. 458/1066), Râgıb İsfahânî (ö. 502/1108) ve İbn Manzûr (ö. 711/1311) tercümeyi aynı doğrultuda; bir sözü başka bir lisanda açıklamak, şeklinde tanımlarlar.¹⁰ Fîrûzâbâdî'nin, (ö.817/1415) *el-Kâmûsu'l-muhit* adlı eseri üzerine yaptığı *Kâmus Tercümesi* 'nde Mütercim Âsım, tercüme ile ilgili olarak (دَحْرَجَة) vezninde (التَّرْجِمَة) terceme; bir lisânî âhar (bir lisan) ile tefsir ve beyan eylemek, manasında olduğunu (تَرْجَمَ اللِّسَانَ وَ تَرْجَمَ عَنْهُ) ifadelerinin de birinin sözünü bir başka dille tefsir etmek, anlamına geldiğini yazar.¹¹ Burada “tefsir ve beyan eylemek” ifadeleri yer almaktadır.

Elmalılı Hamdi Yazır, tercümeyi: Bir kelâmın manasını diğer bir lisanda dengi bir tabir ile aynen ifade etmektir, diye tanımlar.¹² Burada, dengi bir tabir ile aynen ifade etmek, şeklinde ekler mevcuttur. Söz konusu bu eklerden hareket ederek Elmalılı, Kur'ân-ı Kerim'in tercüme edilemeyeceğini Fuzûlî'ye (ö. 963/1556) ait şu Arapça metnin tercümesi üzerinden göstermeye çalışır:

تَبَّتْ يَدَا كَاتِبٍ لَوْلَاهُ مَا خَرِبْتُ مَعْمُورَةٌ أُسِّسَتْ بِالْعِلْمِ وَالْأَدَبِ
أَرْدَى مِنَ الْحَمْرِ فِي إِفْسَادِ نُسَخَتِهِ تَسْتَنْظِرُ الْعَيْبَ تَغْيِيرًا مِنَ الْعَيْبِ

Fuzûlî'nin bu Arapça metnini Elmalılı, Türkçeye harfiyyen (dengi bir tabir ile aynen ifade etmek) şöyle tercüme eder:

“Elleri kurusun ol kâtibin ki o olmasa idi

⁹ İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafur 'Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1399/1979), “r c m”, 5/1928.

¹⁰ Ebu'l-Hasen 'Ali b. İsmâil b. Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), “r c m”, 7/419-420; Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kîylânî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), “r c m”, 345; Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1374/1955), “r c m”, 12/226-230.

¹¹ Mecdeddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîtu*, thk. Muhammed Nu'aym el-İrksûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), “t r c m”, 1111; Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhîtu Tercümesi: el-Okyânûsu'l-Basit fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîtu* (İstanbul: Hasan Hilmi, 1305), “r c m”, 4/299-300.

¹² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili: Türkçe Tefsir* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), 1/9.

İlm-ü edeb ile tesis edilen hiçbir ma'mûre harab olmazdı." (Birinci beytin harfi tercümesi)

"Nüşhasını ifsad etmekte şaraptan daha kötüdür

(عَيْب) ten bir tağyir yaparak ortaya (عَيْب) çıkarmak ister." (İkinci beytin harfi tercümesi)

Elmalılı, "harfiyyen yapılan bu tercümenin aslının dengi olamadığını, nazım âhengi bulunmadığı için, aslı olan metin gibi makamına göre bir mesel halinde îrad edilmekten de uzak bulunduğunu" ifade eder.

Elmalılı, Fuzûlî'nin daha önce Arapça olarak yazdığı bu metni bizzat Fuzûlî'nin kendisinin, Türkçeye şöyle tercüme ettiğini aktarır:

"Kalem olsun eli ol kâtibi bedtahrîrin

*Ki fesâdı rakamı sûr'umuzu şûr eyler.*¹³

Gâh bir harf sukûtiyle kılar (ن ا ر) i (ن ا ر) ,

*Gâh bir nokta kusûriyle (كُوز) ü (كُور) eyler."*¹⁴

Elmalılı "Türkçe bu kıt'anın evvelki Arapça kıt'a muhtevasının aynı değil lâkin dengi bir tabir ile ifadesi olduğunu; asıl muhtevası itibariyle edebî değer açısından onun yerine konabileceğini" söyler ve edebî eserlerin tercümesi için bundan başka bir yolun bulunmadığını ifade eder.¹⁵

1. 3. Nakil

Tercüme kelimesinin yerine "nakil" kelimesinin kullanıldığı görülür. Bu kullanım da oldukça eskidir. İbn Nedim'in (ö. 438/ 1046) *el-Fihrist* adlı eserinde tercüme çalışmaları ve bu alanda telif edilen eserler ve müellifleri verilirken "tercüme/tercüman" yerine "nakl/nâkil" kelimeleri kullanılmaktadır. İbn Nedim söz konusu bu eserinde: "أَسْمَاءُ النَّقْلَةِ مِنَ اللُّغَاتِ إِلَى اللِّسَانِ: Diğ er dillerden Arapça'ya nakiller yapan nâkillerin isimleri", ve "أَسْمَاءُ النَّقْلَةِ مِنَ الْفَارْسِيَّةِ"

¹³ "Sûr": Dügün, cemiyyet, şenlik; "şûr": Kavga, gürültü ve patırtı, anlamlarına gelirler. Bk. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî* (Dersââdet: 1317), 787.

¹⁴ Burada geçen beyitler için bk. Üveys Vefâ b. Muhammed b. Ahmed Hanzâde el-Erzincânî, *Minhâcu'l-yakîn Şerhu Edebi'd-dünya ve'd-din* (Beyrut: 1971), 270;

¹⁵ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/10-11(Mukaddime); M. Tayyip Okıç, *Tefsir ve Hadis Ders Notları* (Ankara: Atlaskitap, 2017), 91-98. Tercümada bulunması gereken nitelikler konusunda bk. Mehmet Bölükbaşı, "Eski Arap Dünyasının Önemli Tercümanları ve Tercümanlık Faaliyetleri", 2874.

إلى العربي¹⁶: Farsçadan Arapça'ya nakiller yapan nâkillerin isimleri, gibi başlıklar kullanır".¹⁶ Görüldüğü gibi burada "nakil" ile "tercüme", "nâkil" ile de "mütercim" kastedilmektedir.

Tercüme ile bir pozisyon, durum ya da anlam herhangi bir dilden bir başkasına nakledilmektedir.¹⁷ Tercümenin "nakil" olarak ifade edilmesi Şemseddin Sami ile Hüseyin Kâzım Kadri'nin tercüme tariflerinde de görülür. Tercümeyi Şemseddin Sami, bir lisandan diğer bir lisana çevirme, nakil; Hüseyin Kâzım Kadri ise, bir lisanda söylenen ve yazılan sözleri başka bir lisana nakletmek, şekillerinde tanımlarlar.¹⁸

1. 4. Dilmaç

Tercüman anlamındaki bu kelime şöyle tanımlanmaktadır. "Dilleri ayrı iki yabancının anlaşması için aracılık eden kimse; tercüman; çevirmen".¹⁹ Türkçenin çeşitli lehçe ve dönemlerinde tercüman anlamında bu kelimenin kullanıldığı görülür. Dilmaç kelimesi eski Türkçe dil anlamındaki "tıl" ile "maç"ın bir araya gelmesiyle "tıлмаç" haline gelmiştir. Bunun gibi sığır çobanı için de "sığırtmaç" denir.²⁰

1. 5. Tercüme'nin "tekrar etmek, açıklamak" Yerinde Kullanılması

Tercüme'nin "tekrar etmek, açıklamak" yerinde de kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Müslim'de geçen bir hadisin metni şöyledir:

عَنْ أَبِي جَمْرَةَ قَالَ: كُنْتُ أُتْرَجِّمُ بَيْنَ يَدَيْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَبَيْنَ النَّاسِ فَأَتَتْهُ امْرَأَةٌ تَسْأَلُهُ عَنْ نَبِيِّ الْجَرِّ فَقَالَ: إِنَّ وَفَدَ عَبْدُ الْقَيْسِ أَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ الْوَفْدُ؟

"Ebû Cemre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben, İbn Abbas'ın (ö. 68/687) huzurunda, onunla halk arasında tercümanlık ediyordum. Derken ona bir kadın gelerek desti şirasının hükmünü sordu. Bunun üzerine İbn 'Abbas şunu söyledi: 'Abdulkays heyeti

¹⁶ Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Nedim, *el-Fihrist*, nşr. Gustav Flügel-Johannes Roediger (Leipzig: 1871), 244.

¹⁷ Mehmet Bölükbaşı, "Arap Dünyasında Tercüme Faaliyetleri", *Turkish Studies-Social Sciences*, 15(3) (30 April/Nisan 2020), 1007.

¹⁸ Bk. Şemseddin Sami, *Kâmus-i Türki*, 395; Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati: Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lügatleri* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1927), 2/134; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük: Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde*, Redaksiyon-Etimoloji: Ahmet Topaloğlu (İstanbul: 2008), 1/3163.

¹⁹ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2. Basım, 2017), "Dilmaç", 2/1518.

²⁰ Konuyla ilgili olarak bk. Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, ed. Semih Tezcan (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 2/418; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1/724.

Rasûlüllaha geldiler de Rasûlüllah kendilerine: Siz kimin heyetisiniz? yahut siz hangi kavimsiniz?’ diye sordu.”²¹

Bu hadis üzerinde İbn Salah tarafından şöyle bir açıklama yapılır: Bence bu zatın, tercümanlık ediyordum, sözüyle kastettiği anlam; tekrar ediyordum, açıklıyordum, duymayanlara sözleri duyuruyordum, şeklindedir.²² Nitekim tercüme kelimesinin “Tercüman” şeklindeki ismi fâil kalıbının Arapça bir şiirde, tekrar eden, açıklayan anlamında kullanıldığı görülür:

إِنَّ النَّمَائِينَ وَبُلْغَتَهَا قَدْ أَحْوَجَتْ سَمْعِي إِلَى تَرْجُمَانٍ

Seksenli yaşlar-ki sen de ulaştırılasın- Benim kulağımı tercümana muhtaç eyledi.

“Tercüman”, burada tekrar eden ve açıklayan manasında kullanılmıştır. Bu beyti söyleyen Avf b. Muallim (ö. 320/935), Abdullah b. Tahir’in huzuruna varınca Abdullah kendisine selam vermiş o da ihtiyarlığı sebebiyle Abdullah’ın selamını işitemediği için alamamıştı. Abdullah’ın selamına bir karşılık verilmediğini bildirmesi üzerine Avf özür makamında bu şiiri söylemişti.²³

2. Tercüme Kelimesinin Kökeni

2. 1. Arapça Kökenli Oluşu

(التَّرْجِمَة) “et-terceme” kelimesinin kökeni üzerinde farklı görüşler mevcuttur. Arapça kökenli oluşu ile ilgili olarak üç gerekçe öne sürülmektedir. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

2. 1. 1. (التَّرْجِمَة) “et-terceme” kelimesinin, asıl olarak Arapça olduğu zira bu kelimenin basit nüanslarla Akadça, Aramca, Süryanca, İbranca ve Habeşçe’de geçmekte bulunduğu belirtilir. Ömer Ferruh söz konusu bu dillerin, Arap dilinin kardeşleri bulunduğunu, batılıların da bunların tümüne (اللُّغَاتُ السَّامِيَّةُ) Sâmi diller, adını verdiklerini söyler.²⁴ Meselâ tercüme

²¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi‘us-sahih*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır (Beyrut: Dâru Tavki’n-Necat, 1422), “el-‘İlm”, 25; Ebu’l-Hüseyn Müslim b. Haccac en-Neysâbüri, *el-Câmi‘us-sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-‘Arabiyye, 1954), “el-Emr bi’l-îman billah”, 6.

²² Ebû ‘Amr b. Salah’ın bu açıklamalarıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Müslim, *el-Câmi‘u’s-sahih*, “el-Emr bi’l-îman billah”, 24.

²³ Beyti söyleyen Avf b. Muallim (ö. 320/935) ve Abdullah b. Tahir hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmed b. Ali b. Hacer el-‘Askalânî, *Tecridu’l-Vâfi bi’l-vefeyat*, thk. Sâvi b. Muhammed b. Sâlim (Beyrut: 1434/2013), 5/498; Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlu’l-ceyyid fi şerhi ebyâti’t-Telhis ve şerhayhi ve Hâşiyeti’s-Seyyid* (İstanbul: Kütüphâne-i Şirket-i Mürettibiye, 1304), 233-294; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A‘lâm: Kâmûsü terâcim li ‘eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ’ mine’l-‘Arab ve’l-müsta’ribîn ve’l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dârü’l-‘İlm li’l-Melâyin, 2002), 5/97.

²⁴ Ömer Ferruh, *‘Abkariyyetu’l-lugati’l-‘Arabiyye* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabi, 1401/1981), 281-282. Akadça ile ilgili olarak bk. ‘Ali Yâsin el-Cebbûri, *Kâmûsu’l-lugati’l-‘Akdiyye el-‘Arabiyye* (Cambridge: Hey’etu Ebû Dabi li’s-sekâfe ve’t-türas, 2008), 655. Sâmi dillerle ilgili olarak bkz. Nihad M. Çetin, “Arap”, *Türkiye Diyanet*

kelimesi Ârâmca'da “turgemana”, Asûrî Bâbilce'de “targumanu”, İbrânca'da “targum”, Keldân'ca(garbî ârâmîce)'de “targem” isimleriyle geçer.²⁵ Bunun yanında Ahd-i Atik'in Aramîce tercümesinin de targum, ismini taşıdığı vurgulanır.²⁶

2. 1. 2. Kelime'nin aslen Arapça olduğunun bir delili de Arapların bu kelimeyi isim olarak kullanıyor olmalarıdır. Meselâ İbnu't-Tercüman, Muhammed b. el-Hüseyn b. 'Ali,²⁷ İsmail b. İbrahim et-Tercümânî gibi daha birçok isim gösterilebilir.²⁸

2. 1. 3. Bir diğer delil ise bizzat tercüme, değil ama Tercüman şeklinin kadim Arap şiirinde bolca kullanılıyor olmasıdır.²⁹ M. Tayyib Okiç, garb leksikograflarının, “dragoman” veya “drogman” tabirlerinin Arapça tercüman kelimesinin muharref şekli olduğunda hemen hemen müttelik olduklarını belirtir. Okiç'e göre Arap müellifleri arasında kelimenin aslı üzerinde tereddüde düşen ve onun Arapça mı yoksa Arapça'ya girmiş ecebî bir kelime mi olduğunu kesin bir sûretle belirtmeyenler de bulunmaktadır. Onlar, Arapça'da kullanılan “tercüman” tabirinin “drogman”ın Arapça bir şekli mi olduğu hususunda yine mütereddit kalmışlardır.³⁰

3. Tercüme Kelimesinin Arapça Kökenli Olmadığı

Tercüme kelimesinin Latince'de karşılığı translâtiuus'dur.³¹ Bu kelimenin Avrupa dillerindeki karşılıklarına baktığımızda aşağı yukarı aynı kök kullanılmaktadır. Meselâ İngilizcedeki karşılıkları “translation, interpretation, biography” kelimeleridir. Arapça (تَرْجَمَ) (عَنْ...إِلَى) terkibi İngilizce olarak “to translate from one language into another yani bir dilden diğerine nakletme, taşıma” şeklinde açıklanmaktadır.³² Fransızcada, telaffuzda ufak tefek nüanslar bulunsa da hemen hemen aynı kelime söz konusudur: Troduction.

Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/282-286; Avram Galanti, "Türkiye ve Sâmi Diller", Sad: Nurettin Ceviz - Musa Yıldız, *Nüsha*, Yıl: 4, (Güz: 2004), 15, 97-106.

²⁵ Frederickh C. Mish, Ed. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary (Springfield, Mas. U.S.A: Merriam-Webster, Incorporated. Tenth Edition), 1206.

²⁶ Edouar Montet, *Histoire de la Bible* (Paris: 1928), 9.

²⁷ Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaut - Hüseyin el-Esed (Beyrut: Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, 1983), 18/50 (22).

²⁸ Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Muhammed b. Mende, *el-Müstahrac min kütübi'n-nas li't-tezkire ve'l-müstatraf min ahvâli'r-ricâl li'l-ma'rife*, thk. 'Âmir Hasan Sabri et-Temîmî (Bahreyn: Vizâratu'l-'Adl ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.), 1/14.

²⁹ el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 4/83; 'Ömer Ferruh, 'Abkariyyetu'l-lugati'l-'Arabiyye, 285.

³⁰ Okiç, “Hadiste Tercüman”, 14/33 vd. 41-45. Kelimenin İngilizce karşılığı ile ilgili olarak bk. Serap Bezmez ve C. H. Brown, ed. *Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü* (İstanbul: Redhouse Yayınları, 1999), 860.

³¹ P. G. W. Glare, (dr.), *Oxford Latin Dictionary*: (London: Clarendon Press, 1968), 1966.

³² William Thomson Wortabet vd., John Wortabet, Harvey Porter, *Kâmus Arabî İngilizî* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1984), 47.

4. (ر ج م) r c m ve t r c m (ت ر ج م) Lafızları

4. 1. (ر ج م) r c m Lafzı

4. 1. 1. (الرِّجْم) er-Recm Lafzının Temel Anlamları

Kaynaklar, (ر ج م) lafzının temel anlamı ve bu temel anlam esas olmak üzere istiâre yoluyla kullanıldığı ikincil anlamlardan bahsederler.³³ Burada önce bu lafzın temel anlamı verilecek daha sonra da istiâre yoluyla kullanıldığı ikincil anlamları sıralanacaktır. Yapılan araştırmada kelimenin iki temel anlamının olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki atmak (الرَّمِي) diğeri ise (الرَّجْم، الرَّجُوم) taş ya da taşlar anlamıdır. Bunlar şöyle açıklanabilir:

4. 1. 1. 1. (ر ج م) lafzının temelde (الرَّمِي) atmak anlamına geldiği konusunda şu âyet delil gösterilmektedir:

وَلَقَدْ رَئَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ

“Andolsun, en yakın göğü kandillerle donattık; onları şeytanlara atılan mermiler yaptık. Ve onlar için alevli ateş azabını hazırladık”.³⁴

Âyette geçen (رجوم) kelimesi (مَرَامِي) şeklinde açıklanmıştır. Kelime (مَرْمِي) kelimesinin çoğulu olup atılan; fırlatılan şeyler demektir.³⁵

4. 1. 1. 2. Taş/taşlar anlamı. Bu anlamla ilgili olarak aşağıdaki maddeler sıralanabilir:

4. 1. 1. 3. Birinin taş ile dövüldüğünü ifade ederken (رُجِمَ فُلَانٌ) denilir.³⁶ Şu âyetlerde geçen ve (ر ج م) den iştikak eden kelimeler “taşlamak” şeklinde tefsir edilmişlerdir.

Birinci âyet:

قَالَ أَرَأَيْبُ أَنْتَ عَنْ إِلَهِي يَا إِبْرَاهِيمَ لئن لَمْ تَنْتَه لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا

“Ey İbrahim, dedi, babası. Sen, benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Vaz geçmezsen, andolsun seni taşa tutarım. Uzun bir zaman benden uzak dur”.³⁷

İkinci âyet:

³³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, nşr. es-Seyyid Muhammed es-Sakr (Kâhire: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1392/1973), 1/508.

³⁴ Mülk, 67/5.

³⁵İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, 1/508; Ebubekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-luga*, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/526.

³⁶ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-luga*, 2/493; Ebû Mansur 'Abdumelik b. Muhammed es-Seâlibî, *Fıkhü'l-luga ve sırru'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Salih Musâ Hüseyin (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle Nâşirun, 1431/2010), 210.

³⁷ Meryem, 19/46.

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

“Kur’an okuduğun zaman kovulmuş; taşa tutulmuş şeytandan Allah’a sığın”.³⁸

Âyette geçen (الرَّجِيم) “kovulmuş” ifadesi, taşlanarak kovulmuş, şeklinde açıklanmaktadır. Buhârî’de Katâde’den şöyle bir rivayet aktarılır:

خَلَقَ اللَّهُ هَذِهِ النُّجُومَ لثَلَاثٍ: جَعَلَهَا زِينَةً لِلسَّمَاءِ وَرُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَعَلَامَاتٍ يُهْتَدَى بِهَا. فَمَنْ تَأَوَّلَ فِيهَا بِغَيْرِ ذَلِكَ أخطأ وَأَضَاعَ نَصِيْبَهُ وَتَكَفَّرَ مَا لَا عِلْمَ لَهُ بِهِ.

“Allah bu yıldızları üç şey için; semayı süslendirmek için, şeytanlara birer taş ve kendileriyle yol bulunan birer alamet olsunlar, diye yarattı. Kim onlarda bunun dışında yoruma giderse hata etmiş, nasibini kaybetmiş ve hakkında bilgi sahibi olmadığı şeyler konusunda zorlamaya girmiş olur”.³⁹

Bu kelimenin taş, taşlamak ya da taş atmak anlamında kullanıldığı Tirmizî’de geçen bir hadiste de görülmektedir. Buna göre Sakif kabilesinden birisi hanımlarını boşar. Boşanan bu hanımların çocuklarının şikâyeti üzerine Hz. Ömer adamı çağırır ve şöyle der:

لَتُرْاجِعُنَّ نِسَاءَكَ أَوْ لِأَرْجُمَنَّ قَبْرَكَ كَمَا رُجِمَ قَبْرُ أَبِي رِغَالٍ

“Ya hanımlarına dönersin ya da Ebû Riğal’in kabrinin taşlandığı gibi senin kabrini taşlarım”.⁴⁰

4. 1. 1. 4. Dibe daha çabuk insin diye kuyu içine salınan kovanın yan tarafına bağlanan taş için (الرَّجَام) kelimesi kullanılır. Taş bağlanmış bu kova kuyu dibine sarkıtılır. Su içinde hareket ettirilerek suyun miktarı tahmin edilir, kuyu temizlenirdi.⁴¹ Bu kelime Hassan b. Sâbit’in bir beytinde şöyle geçer:

تَذَرُ الْعَنَاجِيحَ الْجِيَادَ بِفَقْرَةٍ مَرَّ الدُّمُوكِ بِمُخَصَدٍ وَرَجَامٍ

“Uzun boylu süratli yarış atlarını çölde yaya bırakan

³⁸ en-Nahl, 15/98. Ayrıca şu âyeti de inceleyiniz: ‘Allah, ‘öyleyse çık oradan, çünkü sen kovuldun’, dedi.’, el-Hıcr, 15/34.

³⁹ el-Buhârî, *el-Câmi’us-sahih*, “en-nücum”, 4/107; Mecdeddin Ebu’s-sa’âdat el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî b. el-‘Esir, *en-Nihâye fî garibi’l-Hadis ve’l-Eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed et-Tannâhî (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘İlmiyye, 1399/1979), 2/205. (Bu kaynakta hadisin Abdullah b. Muğaffel tarafından rivayet edildiği bildirilmektedir.); Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, 4/298.

⁴⁰ Ebû Riğal (ö. 570 [?]), Kâbe’yi yıkmak üzere çıktığı sefer sırasında Ebrehe’ye kılavuzluk eden Tâifli. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ebû ‘Îsâ Muhammed b. ‘Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuad Abdülbâkî, İbrahim ‘Atve ‘İvaz (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), 3/427, “Mâ Câ’e fi’r-racul yüsümü ve ‘indehu”, 1128. Ayrıca bk. Ahmet Lütfî Kazancı, “Ebû Riğal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/217.

⁴¹ İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luga*, 2/493; es-Sealibî, *Fıkhü’l-Luga ve Sirru’-‘Arabiyye*, 298.

Örölmüş sağlam ipi, taş bağlanmış kovasıyla su ıkırığının suya inişi gibi”.⁴²

4. 1. 1. 5. Kabir ya da kabri daha da yükselterek orada bir kabrin bulunduğunu göstermek için yığılan kayadan küçük iri taşlar anlamlarında kullanılan kelime (الرَّجْمَة) dür. (الرَّجْمَة) kelimesinin cemisi (رَجْم) ve (رَجَام) şekilleridir. (رَجَمْتُ الْقَبْرَ) cümlesi kabrin üzerine taş yığıdım, anlamına gelmektedir. Bu anlamla bağlantılı olarak Hz. Peygamberden şöyle bir hadis rivayet edilir: (لَا تَرْجُمُوا قَبْرِي) “Kabrimin üzerine taş yığımayın”.⁴³ Muhtemelen Hz. Peygamber, kabrinin yer ile aynı seviyede bırakılmasını arzu etmekteydi. Kelimenin bizzat kabrin kendisi anlamında kullanımıyla ilgili olarak Ka‘b b. Züheyr’den bir şiir örnek verilir:

أَنَا ابْنُ الَّذِي لَمْ يُخْرِنِي فِي حَيَاتِهِ وَلَمْ أَخْزِهِ لَمَّا تَغَيَّبَ فِي الرَّجْمِ

“Ben, hayatta iken beni utandırmayan; benim de kendisini, kabir içinde kaybolduğu zaman utandırmadığım kimsenin oğluyum”.⁴⁴

Göröldüğu gibi burada (الرَّجْم) kelimesi, bizzat kabrin kendisi, anlamında kullanılmıştır.

4. 1. 2. (الرَّجْم) Kökünün Temel Anlamından İstiare Yoluyla Üretilen Anlamlar

4. 1. 2. 1. “Katl” yani öldürmek, anlamı. (الرَّجْم) kelimesine “katl” yani öldürmek anlamının verilmesi mecâzîdir. (الرَّجْم) kökünün, Kur’an’ın bazı ayetlerinde de “katl” yani öldürmek, diye tefsir edildiği görölr. ⁴⁵ Nuh Aleyhisselâm’ın kavmi, Kur’an’ın ifadesiyle ona şöyle hitap etmektedir:

قَالُوا لَئِن لَّمْ تَنْتَهَ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ

“Dediler ki: Ey Nuh, vaz geçmezsen, kesinlikle taşlananlardan olacaksın”.⁴⁶

Burada الْمَرْجُومِينَ “taşlananlar” ifadesi الْمَقْتُولِينَ “öldürölenler” diye tefsir edilmiştir.⁴⁷ şu‘ayb Aleyhisselâm’a hitaben kavmi şöyle demişti:

وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ

“şayet kavmin olmasaydı kesinlikle seni recmederdik; öldürürdük”.⁴⁸ Aynı anlamda Ashabı Kehf’in bir kısmı, şehre gönderdikleri arkadaşlarına şöyle seslenmişlerdi:

⁴² Dursun Hazer, *Hazreti Peygamber (sav) ’in şâirleri* (Ankara: Hitit Kitap Yayınevi, 2008), 120-121.

⁴³ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi’l-luga*, 2/493. Hadis için bk. Râğıb el-İsfahanî, *el-Müfredat*, 1/346; İbnu’l-Esir, *en-Nihâye*, 2/205.

⁴⁴ Ka‘b. Züheyr, *Dıvan*, 68; el-Cevherî, *es-Sihâh*, 5/1928.

⁴⁵ bk. el-Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 6/119; el-Cevherî, *es-Sihâh*, 5/1928.

⁴⁶ eş-şu‘ara, 26/116.

⁴⁷ Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî, *Bahru’l-‘ulûm*, thk. Ali Muhammed Mu‘avvid - Âdil Ahmed Abdulmevcud (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1413/1993), 2/478.

إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذَا أَبَدًا

“Çünkü onlar muttali olur da kimler olduğunuzu fark ederlerse sizi işkenceyle öldürürler yahut kendi dinlerine çevirirler; o zaman da bir daha asla kurtuluşa eremezsiniz”.⁴⁹

Görüldüğü gibi bu âyetlerde (الرَّجْمِ) masdarı katlı; öldürmek anlamında kullanılmaktadır. “Recm” kelimesinin temel anlamı olan “taş” ile mecâzî anlamı olan “öldürme”nin bağlantısına gelince; onlar, öldürme işini recmederek; taşıyarak yaparlardı. Rivayete göre Âdem Aleyhisselamın oğlu, kardeşini taş atarak (taşlayarak) öldürmüştü. İbn Kuteybe’den aktarılan bir rivayete göre ilk katlı bu şekilde recmedilerek, taş atılarak olunca, daha sonraları taş atılarak olmasa da her türlü öldürmeye bu recm ismi verildi.⁵⁰ Bu çeşit öldürme öldürmenin en kötü şekliydi. Çünkü bu tür öldürmede ölüm birden gerçekleşmezdi. Çünkü taşlama işi yavaş yavaş ve taşlanan kişinin ölümüne kadar devam ederdi. Daha sonraları artık “recm” kelimesi “öldürme” yerinde kullanılır oldu.⁵¹

4. 1. 2. 2. Bilmeden, uluorta söz söylemek, anlamında: Bu temel anlama dayalı olarak kelimenin gayb hakkında konuşmak ya da tahmin ve zann ile ve de kesin olmayan şeyleri ifade ederken kullanılması da söz konusudur.⁵² Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de Ashâb-ı kehf’in sayısı hakkında yapılan tartışmaları aktaran ayet şöyledir:

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَتَأْمِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُل رَّبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارَ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَنَفِتَ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا

“Diyecekler: Üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir. Yine, **bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak:** Beş kişidirler, altıncuları köpekleridir. Şöyle de diyecekler: Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir. De ki: Onların sayısını Rabbin daha iyi bilir. Onların sayısını pek az kimse bilir. O halde, onlar hakkında apaçık tartışmadan başka bir tartışmaya girme ve bunlar hakkında onlardan kimseye bir şey sorma”.⁵³

⁴⁸ Hûd, 11/91. İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkili’l-Kur’an*, 1/274; es-Semerkandî, *Bahru’l-‘ulum*, 2/205.

⁴⁹ el-Kehf, 18/20.

⁵⁰ Taberî tefsirinde geçen bir rivayete göre Âdem (a.)’ın oğlu kardeşini, uyurken başını taşla ezerek öldürmüştü. Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî, *Câmi’ul-beyan ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Beşşar ‘Avvad Ma’ruf - ‘Isam Fâris el-Harstânî (Beyrut: Mu’essesetü’r-Risâle, 1415/1994), 3/73; İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkili’l-Kur’an*, 1/508; Ebu’l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-‘ulum*, 2/205.

⁵¹ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, thk. Muhammed ‘Ivad (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Türâsi’l-‘Arabi, 2001), 8/48.

⁵² el-Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 6/119; el-Cevherî, *es-Sihâh*, 5/1928.

⁵³ el-Kehf, 18/22.

Bu anlamla bağlantılı olarak, (ر ج م) fiilinin tef‘il babından ism-i mef‘ul sîgasında gelen şekliyle Züheyr’den bir beyit şöyledir:

وَمَا هُوَ عَنْهَا بِالْحَدِيثِ الْمُرْجَمِ

“Onun hakkında söylediğim bu söz uluorta söylenmiş boş bir söz değildir”.⁵⁴

Kelimenin (مَفْعَلٌ) veznindeki (مَرْجَمٌ) kalıbı hakkında şöyle bilgi verilir; savaşta, haseb ve nesebini savunan kimse için (رَجُلٌ مَرْجَمٌ), hızla koşan at için de (فَرَسٌ مَرْجَمٌ) dendiğini söyler. Birinci örnekte, haseb ve nesebini savunan kimsenin muhatapları ya da rakipleri âdetâ recm edilmekte, taşa tutulmakta ikincide ise muhtemelen yolu üzerindeki taşları ayaklarıyla sağa ve sola savurduğu için olabilir. Aynı terki (شَدِيدٌ) şedid yani şiddetli, yaman anlamında da kullanılmaktadır.⁵⁵

4. 1. 2. 3. Sözle taşlama: Birine söven kimse; “(رَجَمْتُ فُلَانًا بِالْكَلَامِ) Filanı, söz ile taşladım”, der. Burada “taşlama” ifadesi “hoşlanmayacağı şeyler söylemek” şeklinde anlaşılmaktadır.⁵⁶ Zira hoşlanmayacağı şeyler söylediği zaman, aynen bir insanı taş ile taşlamış gibi etki bırakmaktadır.⁵⁷ Taş üzerinden verilen bir Arap Atasözü şöyledir:

مَا بِيَضُّ حَجْرُهُ حَيْرًا

Kendisinden hiçbir hayır gelmiyor., anlamında, “taşı su sızdırmıyor”, demektir. İbnu'l-‘Arabî’den nakledilen bir şiir şöyledir:

فَذَاكَ نَكْسٌ لَا بِيَضُّ حَجْرُهُ مُخَرَّقُ الْجِدِّ جَدِيدٌ مُمَطَّرُهُ

“Bu hayırsız biri; taşı su sızdırmıyor. Çölü geniş bulutu susuz”.⁵⁸

Türk Edebiyatında Taşlama: “Taşlama” Türk edebiyatında şöyle tanımlanır: “Bir kimsenin kusurlarını ve gülünç yanlarını alaylı bir dille anlatan, çoğu koşuklu yazı, hicviye”.⁵⁹ Burada taşlanacak ya da hicvedilecek kişinin esasen mevcut olan bir kusur yahut zaafının

⁵⁴ Beyit, Züheyr b. Ebî Sülmâ’ya ait olup metinde geçen kısım beytin ikinci mısradır. Şiir ve tercümesi için bk. Ebû ‘Amr eş-Şeybânî, *Şerhu’l-Mu‘allakât et-tis‘u*, thk. ‘Abdulmecid Hemmû (Beyrut: Mü’essesetü’l-‘Âlemî li’l-Matbûât, 1422/2001), 199-200; Şerafeddin Yalçınkaya, *Muallakat: Yedi Askı* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1989), 25.

⁵⁵ el-Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 6/119.

⁵⁶ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, 1/345.

⁵⁷ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi’l-luga*, 2/493.

⁵⁸ Atasözü ve şiir için bk. el-Hasen b. Abdullah Ebû Hilal el-‘Askerî, *Cemheretü’l-emsâl*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim - Abdulhamid Katayuş (Beyrut: 1426/2005), 2/276, (Nu. 1674).

⁵⁹ Kemal Demiray vd. *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK. Yayınları, 1969), 714; Akalın, Şükrü Haluk vd. *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), 2277; E. Kemal Eyüboğlu, *Atasözleri ve Deyimler: Deyimler- (Tabirler): On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde* (İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1973), 2/391-392; Metin Yurtbaşı, *Atasözleri Sözlüğü: Sınıflandırılmış* (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 2013), 692.

abartılarak gülünçleştirilmesi ya da kötülenmesi amaçlanmaktadır.⁶⁰ Kazak Abdal'dan bir örnek verelim:

“Âlemi ta'n eder yanına varsan
Seni yanılıtır bir mesele sorsan
Bir cim bile çıkmaz karnını yarsan
Camiye gelir de erkân beğenmez.”⁶¹

İçinde “taşlamak” ifadesinin geçtiği bazı kullanımlar ve bunların anlamları ile ilgili örnek ifadeler: “Aklına geleni işleme, her ağacı taşlama”, sonunu düşünmeksizin aklına eseni yapan, herkese sataşan kimse bu davranışının büyük zararlarını görür; “Meyveli ağacı taşlarlar”, bilgili, hünerli, işinde başarılı olan kimselere genellikle sataşılır; “Orman taşlamak”, bir kimsenin düşüncesini dolaylı olarak öğrenmeye çalışmak, anlamlarında kullanılır.⁶²

4. 1. 2. 4. (الرَّجْم) “er-Recm” kelimesi (الْحَلِيل) “halil” yani dost ve arkadaş anlamına da gelmektedir. (هُوَ رَجْمُهُ) ifadesi (هُوَ نَدِيمُهُ وَمَصَاحِبُهُ) O, onun nedîmi; dostu ve arkadaşıdır, anlamındadır. İbn Sîde, “bunun nasıl olduğunu bilmiyorum”, demektedir.⁶³ Taşın sertliği ve sağlamlığından kinaye olarak sağlam dostluklar yerinde kullanılmış olabilir.

4. 1. 2. 5. Bu kelime, bir şeyi bütünüyle terk etmek anlamında da kullanılmaktadır.⁶⁴ Kaynaklarda konu ile ilgili detaylı bilgiye ulaşamamıştır.

4. 2. (ت ر ج م) T r c m Lafzı

(ت ر ج م) T r c m Lafzından gelen (التَّرْجُمَةُ) tercüme, Kur’ânı Kerim dışındaki edebî eserlerin hemen hepsinde bulunur. Kur’ânı Kerim’de bu kelimenin yer almadığı görülmektedir. Klasik Arapça sözlüklere gelince Cevherî’ye kadar kelimenin bu haliyle mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Çağdaşı olduğu halde İbn Fâris’in (ö. 395/1004) de kelimeyi bu lafzıyla işlemediği anlaşılıyor. Yani Halil b. Ahmed’in (ö. 175/791) *Kitâbu'l-‘Ayn*’ı ile İbn Fâris’in (ö. 395/1004) *Mu‘cemu Mekâyîsi'l-luga* ve *Mücmelu'l-luga* adlı eserlerinde bu haliyle (التَّرْجُمَةُ) şeklinde geçmemekte; ancak (ر ج م) r c m üçlüsünün manaları

⁶⁰ İsmail Durmuş, “Hiciv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/447.

⁶¹ Sadettin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri* (İstanbul: Kenan Matbaası, 1944), 258-259; Ahmet Köklügiller, *Edebiyat Sözlüğü: Açıklamalı, Örneklili* (İstanbul: Özyürek Yayınevi, 2000), 335.

⁶² Ahmet Köklügiller, *Edebiyat Sözlüğü*, 335.

⁶³ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, 7/419; Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, 4/298.

⁶⁴ Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, 4/298.

sıralanırken tercümeyi hatırlatan ifadeler yer almaktadır.⁶⁵ Buna karşılık Cevherî, İbn Sîde, Râğıb İsfahânî ve İbn Manzûr'un sözlüklerinde (م ج م) r c m maddesinin peşinden ele alınmakta; baştaki (ت) harfinin zait olduğu ve kelimenin kökünün (م ج م) r c m üçlüsü olduğu belirtilmektedir.

4. 3. et-Tercüme Teriminin R c m Köküyle Olan İlişkisi

et-Tercüme, kelimesini R c m üçlüsü içinde işleyenlerin arasında yer alan Cevherî, İbn Sîde (ö. 458/1066) ve Râğıb İsfahânî R c m köküyle ilgili anlamları sıraladıktan sonra, araya başka madde koymadan, et-Tercüme kelimesi üzerinde dururlar.

Cevherî, bir sözü başka bir dilde açıklayan kimse hakkında *قد تَرْجَمَ كَلَامَهُ*: Onun sözünü açıkladı, dendiğini ve et-Tercüman ifadesinin bu anlamdan geldiğini cemisinin de et-Terâcim olduğunu zikreder.⁶⁶ İbn Sîde de Cevherî gibi kelimeyi R c m maddesi içinde açıklar ve et-tercüman lafzını, sözü başka bir dil ile açıklayan kimse, şeklinde tanımlar.⁶⁷ Râğıb İsfahânî *el-Mufredat*'ta tercüman kelimesinin sövüşme anlamındaki el-murâceme lafzından tef'ulân vezninde olup atma, atışma, savurma anlamlarında bulunduğunu belirtir.⁶⁸ Sonuçta her üçü de tercüme ya da tercüman kelimelerinin kökünün "er-Recm" olduğu ve kelimenin aslının Arapça olduğu üzerinde birleşirler.

Fîrûzâbâdî tercüme maddesini işlediği yerde bu maddenin Cevherî'nin yaptığı gibi R c m maddesi içinde işlenmesinin doğru olmadığını, bu konuda Cevherî'nin hata ettiğini ifade eder.⁶⁹

Bu konuda en anlamlı yorumu Zebîdî (ö. 1205/1791) yapar. O, kelimenin kökünün Kamus müellifi Fîrûzâbâdî'nin yaptığı gibi t r c m diye ayrı bir başlık altında değil Cevherî ve bazı dilcilerin yaptığı gibi R c m maddesi içinde aranmasının daha doğru olacağını savunur.⁷⁰ Bu durumda Cevherî ve aynı görüşte olanların sözlerinin bağlamından Tercüman kelimesinin R c m kökünden tef'ulân vezninde olduğu sonucuna varılabilir. Zebîdî; tercümenin aslında Arapça bir kelime ise onun taş atmak (الرَّجْمُ بِالْحِجَارَةِ) anlamından mı yoksa (الرَّجْمُ بِالْغَيْبِ): Gayba taş atmak, tahminle ya da ulu orta söz söylemek manasından mı geldiği konusunda her iki

⁶⁵ el-Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 6/119; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, 2/493-494; Ebu'l-Hasen Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mücmelü'l-luga*, thk. Züheyr 'Abdulmuhsin Sultan (Bağdat: 1982), 1/423.

⁶⁶ Bk. el-Cevherî, *es-Sihâh*, 5/1928.

⁶⁷ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-'Azam*, 7/419, 593.

⁶⁸ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, 1/346.

⁶⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîtu*, "t r c m" md. Mütercim Asım, *Kâmus Tercümesi*, "t r c m" md.

⁷⁰ Muhibbuddin Ebu'l-Feyz es-Seyyid Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. 'Abdulhalim et-Tahâvî vd. (Kuveyt: Mü'essesetü'l-Kuveyt li't-Takaddumi'l-'İlmî, 1421/2000), 31/327, 32/ 222.

anlamdan da gelmesinde bir mahzurun bulunmadığını belirtir. Eğer “der ga man”dan muarrab ise bu durumda R c m den müştak olmamış, R c m maddesi altında yer almamış olacaktır.⁷¹

SONUÇ

İnsan, farklı dillerle konuşur. Bu özelliği ile o diğer varlıklardan ayrılır. Bunun için insanların birbirleriyle anlaşmalarını sağlayan bir faaliyet gerekir ki bunun adı Tercüme’dir. Bu faaliyet, insana mahsus olup onun tarihi kadar eskidir. Tercüme kelimesi bazı köklü Arapça sözlüklerde hiç yer almamış bazılarında ise bu terim ile ilgili tanımlamalar yapılmıştır. Bu ikinci grup sözlüklerin bir kısmında kelime, r c m üçlüsü içinde incelenmiş, baştaki “te” harfinin zâid olduğu ifade edilmiştir. Cevherî bu görüşün belki de ilk temsilcisi olarak gösterilebilir. Tercüme faaliyetiyle bu r c m üçlüsü altında sıralanan anlamlar arasındaki ilginin nereden geldiği üzerinde durulduğunda bu, tercüme faaliyetinin zorluğu bazen de imkânsızlığından kaynaklanıyor olabilir. Bu kelimenin geçtiği âyetlere verilen anlamlar da bu durumu teyit etmektedir. “Racmen bi’l-gayb” ifadesine verilen “Gayba taş atmak” ya da “tahminle konuşmak” anlamları bunlardandır. Başta şiir olmak üzere edebî metinlerin %100 oranında tercümelerinin mümkün olamayacağı gerçeği göz önüne alındığında tercüme adıyla yapılan faaliyetin gayba taş atmak, tahmin yürütmekten ileri geçemeyeceği ifade edilebilir. Onun için birtakım eklemelerin yapılmasının zorunlu olacağı söylenebilir. Söz konusu ayetlerin tercümesi olunca bu daha da güçleşir. Bu tür edebî metinlerin muhtevalarının ancak dengî tabirlerle ve de aslından daha fazla lafızla ifade edilebileceği belirtilir. Diğer sözlüklerde ise o; (ر ج م) r c m üçlüsünden bağımsız ayrı bir başlık altında (ت ر ج م) t r c m dörtlüsü içinde gösterilmektedir. el-Fîrûzâbâdî’nin bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır.

Terceme kelimesinin kökeninin “r c m” ya da “t r c m” köklerinden geldiği şeklindeki tartışmalar onun Arapça olduğu görüşüne dayanır. Yapılan bu çalışma da kelimenin aslının Arapça olduğu görüşünden hareketle yapılmıştır.

⁷¹ ez-Zebîdî, Tâcu’l-‘Arûs Min Cevâhiri’l-Kâmûs, 31/ 327.

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü Haluk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011.
- Askerî, Ebû Hilal el-Hasen b. Abdullah. *Cemheretü'l-Emsâl*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim - Abdulhamid Katayuş. 2 Cilt. Beyrut: 1426/2005.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük: Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde*. Redaksiyon - Etimoloji: Ahmet Topaloğlu. 3 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 3. Basım, 2008.
- Bedevî, Abdurrahman. *et-Türasü'l-Yunanî fi'l-Hadâratî'l-İslâmiyye ve Dirâsat li Kibâri'l-Musteşrikin*. Kahire: Mektebetü'n-Nehda el-Mısriyye, 1977.
- Bezmez, Serap – Brown, C. H. ed. *Türkçe – İngilizce Redhouse Sözlüğü*. İstanbul: Redhouse Yayınları, 2. Basım, 1999.
- Bozkurt, Nebi. “Tercüman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/489-490. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Bölükbaşı, Mehmet. “Arap Dünyasında Tercüme Faaliyetleri”. *Turkish Studies-Social Sciences* 5/3 (30 Nisan 2020). 1005-1015.
- Bölükbaşı, Mehmet. “Eski Arap Dünyasının Önemli Tercümanları ve Tercümanlık Faaliyetleri”. *Turkish Studies-Social Sciences* 15/6 (27 Ekim 2020). 2867-2877.
- Brockelmann, Carl. *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabi*. thk. 'Abdu'l-Halim en-Neccar- Ramazan Abduttevvab. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maarif.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'us-Sahih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavku'n-Necat, 1422.
- Câhiz, Ebû 'Osman 'Amr b. Bahr. *el-Hayevân*. thk. 'Abdusselam Muhammed Hârun. 8 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1384/1965.
- Cebbûrî, 'Ali Yâsin. *Kâmûsu'l-Lugati'l-'Akdiyye el-'Arabiyye*. Cambridge: Hey'etu Ebû Dabi li's-Sekâfe ve't-Türas, 2008.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh: Tâcü'l-Lüga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed 'Abdulgafur 'Attar. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1399/1979.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. 5 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2. Basım, 2017.

- Çakan, İsmail Lutfi – Eroğlu, Muhammed. “Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çetin, Nihat M. “Arap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/282-286. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Demiray, Kemal vd.. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1969.
- Durmuş, İsmail. “Hiciv”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/ 447. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ebû ‘Amr eş-Şeybânî. *Şerhu’l-Mu‘allakât et-Tis‘u*. thk. ‘Abdulmecid Hemmû. Beyrut: Mü’essesetü’l-‘Âlemî li’l-Matbûât, 1422/2001.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur’an Dili: Türkçe Tefsir*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.
- Ergun, Sadettin Nüzhet. *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*. İstanbul: Kenan Matbaası, 1944.
- Eyüboğlu, E. Kemal. *Atasözleri ve Deyimler: Deyimler-(Tabirler): On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde*. 2 Cilt. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1973.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu’l-Luga*. thk. Muhammed ‘Ivad. 11 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâ’i’t-türâsi’l-‘Arabî, 2001.
- Fîrûzâbâdî, Mecdeddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsu’l-Muhît*. thk. Muhammed Nu‘aym el-‘Irsûsî. 4 Cild. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1426/2005.
- Galanti, Avram. “Türkiye ve Sâmi Dilleri”. sad. Ceviz, Nurettin - Musa Yıldız. *Nüsha*. 4/15 (2004), 97-106.
- Glare, P. G. W. (drl.), *Oxford Latin Dictionary*. London: Clarendon Press, 1968.
- Halil b. Ahmed, Ebû ‘Abdurrahman. *Kitābu’l-‘Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrahim es-Samrâî. 8 Cilt. Beyrut: 1408/1988.
- Hanzâde el-Erzincânî, Üveys Vefâ b. Muhammed b. Ahmed. *Minhâcu’l-Yakîn Şerhu Edebi’-d-Dünya ve’-d-Din*. Beyrut: 1971.
- Hazer, Dursun. *Hazreti Peygamber(sav)’in Şâirleri*. Ankara: Hititkitap yayınevi, 2008.

- Hüseyin Kâzım Kadri. *Türk Lügati: Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lügatleri*. 4 Cilt. İstanbul: Devlet Matbaası, 1927.
- İbn Cerir et-Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Câmi'ul-Beyan 'An Te'vîli Ayi'l-Kur'an*. thk. Beşşar 'Avvad Ma'ruf - 'Isam Fâris el-Harstânî. 7 Cilt. Beyrut: Mu'essesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- İbn Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî. *Cemheretü'l-Luga*. thk. İbrahim Şemseddin. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *es-Sâhibî fî fikhi'l-Lugati'l-'Arabiyyeti ve Mesâilihâ ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*. thk. Ömer Faruk et-Tabba'. Beyrut: 1414/1993.
- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*. thk. Abdusselam Muhammed Hârûn. 5 Cilt. İskenderiyye: 1399/1979.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mücmelü'l-Luga*. thk. Züheyr 'Abdulmuhsin Sultan. 4 Cilt. Bağdat: 1982.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tecridü'l-Vâfi bi'l-Vefeyat*. thk. Sâvî b. Muhammed b. Sâlim. 7 Cilt. Beyrut: y.y. 1434/2013.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'an*. nşr. es-Seyyid Muhammed es-Sakr. 3 Cilt. Kâhire: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1392/1973.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 8. Basım, 1374/1955.
- İbn Mende, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Muhammed. *el-Müstahrac Min Kütübi'n-Nas li't-Tezkire ve'l-Müstatraf Min Ahvâli'r-Rical li'l-Ma'rife*. thk. 'Âmir Hasan Sabri et-Temîmî. 3 Cilt. el-Bahreyn: Vizâratu'l-'Adl ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.
- İbn Nedim, Muhammed b. İshak b. Muhammed. *el-Fihrist*. nşr. Gustav Flügel - Johannes Roedriger. Leibzig: 1871.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen 'Ali b. İsmâil. *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbnü'l-'Arabî, Muhammed b. Abdullah Ebû Bekr. *Ahkâmu'l-Kur'an*. thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.

- İbnu'l-Esir, Mecdeddin Ebû's-Sa'âdat el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tannâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'ilmiyye, 1399/1979.
- İsfahânî, Râgîb Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Kîylânî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Ka'b b. Züheyr. *Dîvanu Ka'b b. Züheyr: San'atu Ebî Sa'id el-Hasen b. el-Hüseyn el-'Askerî*. thk. Hannâ Nasr el-Hittî. Beyrut: Dâru'l-Kitab el-'Arabî, 1414/1994.
- Kazancı, Ahmet Lütfî. "Ebû Rigal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/ 217. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Köklügiller, Ahmet. *Edebiyat Sözlüğü: Açıklamalı, Örnekli*. İstanbul: Özyürek Yayınevi, 2. Basım, 2000.
- Mehmed Zihni Efendi. *el-Kavlu'l-Ceyyid fî Şerhi Ebyâti't-Telhis ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid*. İstanbul: Kütüphâne-i Şirket-i Mürettibiye, 1304.
- Mish, Frederickh C. Ed. *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*. Springfield, Mas. U.S.A: Merriam-Webster. Incorporated, Tenth Edition, 1206.
- Montet, Edouar. *Histoire de la Bible*. Paris: 1928.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac en-Neysâbüri. *el-Câmi'us-Sahih*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî. 1954.
- Mütercim Asım Efendî. *Kâmûsu'l-Muhit Tercümesi: el-Okyânûsu'l-Basit fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. 4 Cilt. İstanbul: Hasan Hilmi, 1305.
- Okiç, M. Tayyip. "Hadiste Tercüman". *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14/1, 27-52. Ankara: A. Ü. İlahiyat Fakültesi, 1966.
- Okiç, M. Tayyip. *Tefsir ve Hadis Ders Notları*. Ankara: Atlaskitap, 2017.
- Orhonlu, Cengiz. "Tercüman". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 12/1 (1979), 175-181.
- Oxford University Press. *Oxford Latin Dictionary*: Oxford At the Clarendon Press. London: 1968.
- Ömer Ferruh. *'Abkariyyetu'l-Lugati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1401/1981.

- Savory, Theodore. *Tercüme Sanatı*. çev. Hâmit Dereli. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1994.
- Seâlibî, Ebû Mansur ‘Abdumelik b. Muhammed. *Fıkhü’l-Luga ve Sirru’l-‘Arabiyye*. thk. Muhammed Salih Musâ Hüseyin. Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle Nâşirun, 2. Basım, 1431/2010.
- Semerkandî, Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Bahru’l-‘Ulûm*. thk. Ali Muhammed Mu‘avvid - ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcud. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1413/1993.
- Şemseddin Sâmi. *Kâmûs-i Türkî*. Dersâdet: 1317.
- Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. Ed. Semih Tezcan. 4 Cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Tirmizî, Ebû ‘Îsâ Muhammed b. ‘Îsâ b. Sevre. *Sünenü’t-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuad Abdulbâkî - İbrahim ‘Atve ‘İvaz. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.
- Wortabet, William Thomson vd. *Kamusu Arabî – İngilizî*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 5. Basım, 1984.
- Yaltkaya, Şerafeddin. *Muallakat: Yedi Askı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1989.
- Yurtbaşı, Metin. *Atasözleri Sözlüğü: Sınıflandırılmış*. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 2013.
- Zebîdî, Muhibbuddin Ebu’l-Feyz es-Seyyid Muhammed Murtażâ. *Tâcu’l-‘Arûs Min Cevâhiri’l-Kâmûs*. thk. ‘Abdulhalim et-Tahâvî vd. 40 Cilt. Kuveyt: Mü’essesetü’l-Kuveyt li’t-Takaddumi’l-‘İlmî, 2. Basım, 1421/2000.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*. thk. Şu‘ayb el-Arnaut - Hüseyin el-Esed. 25 Cilt. Beyrut: Beytü’l-Efkâr ed-Devliyye, 1983.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A’lâm: Kâmûsü Terâcim li ‘Eşheri’r-Rical ve’n-Nisâ’ Mine’l-‘Arab ve’l-Müsta’ribîn ve’l-Müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyin, 15. Basım, 2002.